

PRACE GEOGRAFICZNE, zeszyt 134

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Kraków 2013, 121–128

doi: 10.4467/20833113PG.13.019.1265

WSPÓŁCZESNE POJMOWANIE GEOGRAFII EKONOMICZNEJ (RECENZJA PORÓWNAWCZA WYBRANYCH PODRĘCZNIKÓW)

Mariusz Chudak

Contemporary understanding of human geography (comparative review of selected textbooks)

Słowa kluczowe: geografia ekonomiczna, gospodarka, przestrzeń

Keywords: human geography, economy, regions

Wprowadzenie

Geografia ekonomiczna (nazywana zamiennie społeczno-ekonomiczną, gospodarczą lub społeczno-gospodarczą) należy do klasycznych przedmiotów wykładanych studentom zarówno na kierunkach geograficznych, jak i ekonomicznych. Głównym przedmiotem jej zainteresowania jest przestrzenne rozmieszczenie zjawisk i procesów zachodzących w poszczególnych sektorach, branżach i gałęziach gospodarki na tle uwarunkowań przyrodniczo-kulturowych, postępu techniczno-technologicznego oraz przemian demograficzno-społecznych. Ujęcie takie przynosi wymierny pożytek nie tylko dla samej nauki, ale również dostarcza satysfakcjonujących wniosków dla praktyki, chociażby na potrzeby wprowadzanych reform systemu zarządzania państwem (układu administracyjno-terytorialnego), krajowego i regionalnego planowania strategicznego czy polityki handlowej prowadzonej w ramach porozumień międzynarodowych. Uniwersalność i dość znacznie posunięta ogólność spojrzenia na

otaczającą nas rzeczywistość sprawia ponadto, że z osiągnięć geografii ekonomicznej mogą głęboko czerpać inne dyscypliny, wydawałoby się słabo z nią spokrewnione. W szczególności warto wymienić tutaj: urbanistykę, architekturę, budownictwo, socjologię, prawo, ekologię, rolnictwo i transport, dla których ilościowo-jakościowe cechy przestrzeni mają mniej lub bardziej istotne znaczenie z punktu widzenia ich własnej płaszczyzny badawczej.

Przedstawione powyżej przesłanki wskazują, że geografia ekonomiczna coraz silniej integruje się z różnymi dziedzinami wiedzy, a zatem – z natury rzeczy – powoli zatracą swój pierwotny charakter. Za podstawowe przyczyny uważa się powszechne dążenie do stosowania ujęcia holistycznego oraz zaledwie szczątkowo wykształcone podstawy metodologiczno-teoretyczne. W procedurach analityczno-diagnostycznych korzysta się bowiem przeważnie z dorobku i metod wypracowanych w naukach społecznych, ekonomicznych oraz matematyce i statystyce. Uznanie natomiast obrazowania kartograficznego w prezentacji danych za samodzielny wkład geografii ekonomicznej jest mocno dyskusyjne. Przywilej sporządzania wszelkiego rodzaju map winno się raczej przypisywać geografii fizycznej, która zajmuje się między innymi ukształtowaniem powierzchni ziemi i z tego względu niezmiernie ważne są dla niej pomiary odległości euklidesowej między komponentami środowiska.

Nieustannie poszerzający się zakres pojmowania geografii ekonomicznej znajduje odzwierciedlenie w podręcznikach akademickich, jakie ukazały się na polskim rynku wydawniczym w latach 2007–2011. Przygotowano je w dwóch czołowych ośrodkach szkolnictwa wyższego: Warszawie i Poznaniu, opierając się na wieloletnim doświadczeniu dydaktycznym miejscowych wykładowców. Celem niniejszego opracowania jest próba porównania i oceny tych publikacji z przyjęciem za kryterium stopnia ich przydatności do prowadzenia wykładów audytoryjnych na studiach ekonomicznych. Poczynione założenie sprawiło, że w przeprowadzonym rozpoznaniu skoncentrowano się przede wszystkim na treściach bezpośrednio związanych lub odnoszących się do funkcjonowania zarówno całej gospodarki, jak i pojedynczych przedsiębiorstw.

Wady i zalety podręczników w kontekście nauczania geografii ekonomicznej

Najstarszą pozycją wybraną do tej specyficznej recenzji jest *Geografia społeczno-gospodarcza Polski* (2007) napisana na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod redakcją Henryka Rogackiego. Została ona podzielona na sześć bloków tematycznych uszeregowanych w logiczną kolejność. Publikację otwiera moduł poświęcony ustrojowi i organizacji terytorialnej państwa, w którym omówiono położenie geograficzne naszego kraju, konstytucję RP jako nadrzędny akt prawny, zasadnicze różnice pomiędzy władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą

oraz aktualny podział administracyjny na województwa, powiaty i gminy wraz z wyjaśnieniem kompetencji samorządów wszystkich szczebli. Następnie, w kolejnej części, ukazano rolę Polski w międzynarodowej przestrzeni politycznej, gospodarczej i społecznej, akcentując jej przynależność do światowych i europejskich organizacji oraz rosnący potencjał ekonomiczny mierzony wartością PKB. Rozdziały III i IV mają wspólne podłoże rozważań – walory środowiska przyrodniczego. Ich autorzy wnikliwie przyglądają się między innymi budowie geologicznej, surowcom mineralnym, rzeźbie terenu, a także odnoszą się do właściwości klimatu, wód i gleb w kontekście charakteryzowanych później form użytkowania ziemi. W tym segmencie prezentowanej wiedzy nie pominięto również problemów dotyczących degradacji naturalnych ekosystemów i konieczności przeciwdziałania ich dalszemu zanieczyszczeniu przez podejmowanie działań ochronnych (np. tworzenie parków narodowych czy rezerwatów przyrody). Piąta część książki obejmuje wyczerpującą analizę sytuacji i kondycji mieszkańców Polski, uwzględniając takie elementy, jak: gęstość zaludnienia, przyrost naturalny, strukturę według płci i wieku, wykształcenie i aktywność zawodową, migracje wewnętrzne i zewnętrzne oraz warunki życia, stan zdrowia i patologie społeczne. Rozdział ten kończy stosunkowo lakoniczny wgląd w rodzimy układ osadniczy, funkcje pełnione przez miasta i aglomeracje oraz zagospodarowanie obszarów wiejskich. Dopiero ostatnią część publikacji zadedykowano dylematom *stricte* gospodarczym. Przedstawiono w niej zarówno fazy transformacji ekonomicznej zapoczątkowanej zmianami politycznymi na przełomie lat 80. i 90. XX w., czynniki sprzyjające lokalizacji przedsiębiorstw (w tym szczegółowo infrastrukturę komunikacyjno-techniczną), jak i rezultaty działalności rolniczej (kompleksowo), przemysłowej (wybrane) i usługowej (fragmentaryczne) w przekroju czasowym lub przestrzennym. Zwrócono jednocześnie uwagę na relacje między importem a eksportem, rodzaj i wartość napływających inwestycji zagranicznych oraz zróżnicowanie dynamiki rozwoju kraju w ujęciu regionalnym.

Podręcznik *Geografia społeczno-gospodarcza Polski*, pomijając nawet dezaktualizację przytoczonych danych statystycznych, trzeba uznać za mało użyteczny dla początkujących ekonomistów. Jego zawartość nawiązuje aż nadto do starej szkoły geografii, która preferowała styl monograficzny. W uproszczeniu polega on na lingwistycznie nieskomplikowanej deskrypcji uzupełnionej powierzchnią lub selektywną interpretacją danych liczbowych. Tym samym przeobrażenia gospodarcze niezmiernie rzadko tłumaczy się w kategoriach przyczynowo-skutkowych, ani też nie poddaje się ich głębszej refleksji w nurcie behawioralnym. Zupełnie odrębną sprawą jest niewłaściwie wyważona szczegółowość (obszerność) rozpatrywanych zagadnień. Przykładowo rolnictwo i leśnictwo zostało zreferowane bardzo starannie łącznie z bogatym zilustrowaniem graficznym, podczas gdy usługi stanowiące dzisiaj o dobrobycie społeczeństw potraktowano wręcz marginalnie. Wydaje się w ogóle, że szeroko rozumiany motyw przyrodniczo-ekologiczny nadmiernie rozbudowano

zarówno wobec potrzeb, jak i samego tytułu książki. O wiele lepszym rozwiązaniem byłaby konfrontacja sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski z realiami, standardami i tendencjami w wymiarze przynajmniej europejskim. Za najważniejsze zalety dzieła poznańskich naukowców należy uznać zwięzłość terminologiczną oraz oczywiste ukierunkowanie na projekcję przestrzennego stanu gospodarki, co dla ekonomistów jest jednym z mierników efektywności zarządzania przez władze publiczne.

Nieco korzystniejsze wrażenie sprawia lektura podobnego opracowania wykonanego w 2011 r. przez zespół specjalistów ze Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie pod kierownictwem Ireny Fierli. Studium *Polska w Europie. Zarys geograficzno-ekonomiczny* składa się z dziewięciu rozdziałów, w których kolejno przybliżono: aktualny poziom i strukturę gospodarki, ludność jako zasób pracy, przemiany w rolnictwie, przemyśle i usługach, potencjał infrastruktury technicznej, atrakcyjność turystyczną kraju, współpracę międzynarodową oraz restrukturyzację i konkurencyjność naszych regionów. Jak można zauważyć, publikacja ta bezsprzecznie nawiązuje do pracy pod redakcją H. Rogackiego, dlatego nie wymaga tutaj dokładniejszego streszczenia. Jej atuty dla kształcenia przyszłych liderów biznesu są jednak większe, o czym przekonuje nie tylko bardziej udany wybór treści programowych, ale także sposób prezentacji przekazywanych informacji. W szczególności słusznie zmarginalizowano uwarunkowania przyrodnicze, ograniczając się do ich nakreślenia tylko przy okazji zestawienia rodzajów i wielkości zasiewów (zasadzeń). Pomimo że niekiedy dobra natury intensywnie oddziałują również na działalność przemysłową (np. przetwórstwo rolno-spożywcze) czy świadczone usługi (np. lecznictwo uzdrowiskowe), to wyczerpujące rozeznanie tej materii daleko wykracza nawet poza margines podręcznika geografii ekonomicznej. Jego pierwszorzędnym celem powinno bowiem być wskazanie czynników antropogenicznych stymulujących rozwój funkcji społeczno-gospodarczych na danym obszarze, a następnie identyfikacja zachodzących zjawisk i procesów z użyciem ogólnie znanych jednostek miary lub wskaźników syntetycznych. Z zadania tego wywiązano się całkiem nieźle, aczkolwiek ponownie zastrzeżenie budzi deprecjacja znaczenia usług. Potraktowano je wybiórczo, zajmując się handlem, komunikacją i turystyką, a więc branżami nienależącymi wcale do innowacyjnych. Zdecydowanie trafniejszej selekcji dokonano w *Geografii społeczno-gospodarczej Polski*, analizując system bankowy, edukację i naukę oraz służbę zdrowia. Silniejszą stroną opracowania środowiska warszawskiego jest z kolei jego umiarkowane nasycenie statystyką oraz liczne odwołania do wzorców i norm obowiązujących w innych państwach, co gwarantuje jej właściwą komunikatywność dla przeciętnego studenta.

W tym miejscu należy jednak podkreślić, że naukowcy związani ze Szkołą Główną Handlową całokształtem przestrzennej aktywności człowieka interesują się bardziej pod kątem teoretyczno-metodologicznym. Niniejszy pogląd potwierdzają obszerne i wieloaspektowe rozważania poczynione w *Geografii ekonomicznej* (2009). Publikacja ta powstała z inicjatywy Kazimierza Kucińskiego, a jej motto przewodnie stanowi

terytorialna organizacja i funkcjonowanie systemów ekonomicznych. Na początku podręcznika definiuje się przedmiot oraz kierunki badań współczesnej geografii ekonomicznej wraz z ukazaniem istoty wykorzystania przestrzeni w różnych konotacjach. W drugiej części autorzy odnoszą się do tempa wzrostu gospodarczego, wydzielaając jako niewralgiczne determinanty: zasoby przyrody, kapitał ludzki i społeczny, źródła i metody finansowania inwestycji, działalność instytucji publicznych, a także potrzeby konsumpcyjne. Trzeci pokład prezentowanej wiedzy dotyczy ważkich problemów górnictwa, rolnictwa, przemysłu i handlu. Wyodrębniono szanse i zagrożenia dla tych sektorów wynikające między innymi z dyfuzji innowacji, przekształceń strukturalnych czy znacznej koncentracji przedsiębiorstw w aglomeracjach i na obszarach metropolitalnych. Rozdział ten kończy swoiste podsumowanie, w którym przedstawiono najczęściej stosowane mierniki rozwoju społeczno-gospodarczego oraz awans cywilizacyjny Chin, USA, krajów UE i Japonii w kontraście ze stale pogłębiającą się biedą w Afryce. Ostatnia część opracowania nawiązuje do konfiguracji przestrzennych, jakimi są zarówno wąsko traktowane sieci osadnicze, jak i wszechstronnie rozumiane układy lokalne, regionalne, krajowe, kontynentalne i światowe. Uzasadnia to zarazem wyjaśnienie w tym miejscu koncepcji bazy ekonomicznej miast, konsekwencji postępującej urbanizacji, konieczności wzmacniania konkurencyjności regionów czy form i typów integracji polityczno-gospodarczej na skutek globalizacji.

Omawiana książka wnosi niewątpliwie nowe elementy wzbogacające meritum wykładów dotychczas serwowanych kursantom ekonomii. Łączy w jedno pierwiastek przyrodniczy, społeczny, kulturowy i finansowy postrzegany z perspektywy chorologicznej i chronologicznej. Odpowiada to wyzwaniom, przed jakimi staje dziś nie tylko nauka, ale też praktyka gospodarcza. Ujęcie monograficzne, aczkolwiek zapewne atrakcyjniejsze dla słuchaczy, trzeba uznać tym samym za przestarzałe. W geografii ekonomicznej z upływem czasu coraz większą uwagę ogniskują bowiem czynniki produkcji i ekspansji gospodarczej, kształtowanie się powiązań i przepływów sieciowych między różnej klasy podmiotami oraz budowane w ich rezultacie konstrukcje przestrzenne. Podręcznik spełnia zatem stawiane przed nim wymagania programowe, będąc pomocnym w zrozumieniu skomplikowanych i automatycznie jeszcze mniej przewidywalnych zależności na styku: społeczeństwo–przyroda–gospodarka. Niemniej chwilami kontrowersje budzi zbyt profesjonalny język lub wyszukane słownictwo, co spowalnia przyswajanie wiadomości, zwłaszcza o charakterze technicznym. Poza tym stwierdza się odmienny poziom zaangażowania redaktorów poszczególnych rozdziałów w udokumentowanie własnych przemyśleń bądź cytowanych wypowiedzi danymi ilościowymi i konkretnymi przykładami pochodzącymi z obserwacji empirycznych.

Podsumowując, pomimo drobnych uchybień wydawnictwo to należy śmiało zarekomendować dydaktyce akademickiej podobnie jak omówione poniżej dzieło Waldemara Budnera *Geografia ekonomiczna. Współczesne zjawiska i procesy* (2011).

Złożona z ośmiu rozdziałów książka wykładowcy poznańskiego Uniwersytetu Ekonomicznego skupia się wokół paradygmatu zhierarchizowanej organizacji rozwoju społeczno-gospodarczego. Położono w niej nacisk na wewnętrzną logikę przekształceń heterogenicznych systemów z uwzględnieniem sześciu szczebli analizy: ludność–miasto–regiony–kraje–ugrupowania międzynarodowe–świat. Ujęcie takie jest wypadkową tradycyjnego (monograficznego) podejścia do geografii ekonomicznej, jak i obecnie dominującej orientacji wybitnie eksponującej modele i mechanizmy funkcjonowania gospodarki w wymiarze przestrzennym. Studium rozpoczyna się rozważaniami na temat geografii jako dziedziny nauki oraz specyfikacją i klasyfikacją walorów środowiska naturalnego z punktu widzenia wzmagającej się antropopresji. Następnie przechodzi się do zagadnień natury demograficznej, udzielając odpowiedzi na wiele żywotnych pytań odnoszących się do zmian w liczbie ludności, jej nierównomiernego rozmieszczenia i cech strukturalnych. W trzeciej części opracowania udowodniono przede wszystkim obopólny wpływ procesów urbanizacji i gospodarowania, których najważniejszą implikacją jest tworzenie się metropolii. Poza tym, wykorzystując teorię ośrodków centralnych i bazy ekonomicznej, autor decyduje się na wyróżnienie funkcji miast oraz korzyści osiąganych z tytułu położenia w granicach aglomeracji. Rozdział czwarty poświęcono niezmiernie doniosłej w świetle członkostwa Polski w Unii Europejskiej polityce regionalnej. Dyskutuje się tutaj o pozycji jednostek terytorialnych w gospodarce narodowej, ich typologii wynikającej z dyferencjacji funkcjonalno-przestrzennej, jak też faktorach przyspieszających wzrost ekonomiczny. Piąty moduł podręcznika zawiera spojrzenie na geopolityczny podział świata ze szczególnym podkreśleniem ogromnej dysproporcji PKB między krajami bogatymi a biednymi. Z problematyką tą doskonale koresponduje podejmowany dalej wątek przyczyn i bodźców sprzyjających integracji gospodarczej oraz jednoczeniu się państw w organizacje transnarodowe. Ostatecznym pokłosiem tych działań jest postępująca globalizacja, której sedno i odbicie również na arenie lokalnej, opisuje się w siódmym – przedostatnim segmencie książki. Zamyka ją natomiast wykład na temat konwersji mikro- i makroprzestrzennych zachodzących równolegle wraz z restrukturyzacją gospodarki. Porusza się w nim najpierw rolę innowacji, przemysłu wysokich technologii oraz twardych i miękkich czynników lokalizacji przedsiębiorstw, aby później przejść do zaprezentowania idei gospodarki opartej na wiedzy odzwierciedlającej się między innymi w formowaniu klastrów i technopolii.

Powyższa publikacja – jak się przypuszcza – może stanowić atrakcyjny dla czytelników przykład literatury fachowej. Przekazywana wiedza odznacza się bowiem stosunkowo dużą trwałością w czasie, czyli odpornością na szybką jej dezaktualizację. Rezultat ten uzyskano przez znaczne ograniczenie ilości przytaczanych danych statystycznych na rzecz eksplikacji najważniejszych pojęć oraz podstawowych zjawisk i procesów ekonomiczno-przestrzennych. Nie oznacza to bynajmniej, że wszystkie składowe opracowania zostały doskonale przygotowane i uporządkowane. Przykła-

dowo brakuje, choćby lapidarnych, porównań sytuacji globalnej (lub innych państw) do polskich realiów. Co więcej, pominięto prawie całkowicie spektrum i zasięg oddziaływania usług na ewolucję jednostek terytorialnych, jak również empirycznie zweryfikowane trajektorie rozwoju regionalnego (np. polaryzacji sektorowej). Jednocześnie zupełnie niepotrzebnie wnika się w kształt granic państwowych, istotę enklaw i eksklaw czy długość sprawowania funkcji stołecznych przez niektóre miasta. Wartość podręcznika podnosi jednak umiejętne włączenie w jego ramy pozostałych domen geografii politycznej, gdyż różnoskalowa kooperacja gospodarcza ma zazwyczaj swoją genezę w woli i uzgodnieniach przedstawicieli władzy.

Podsumowanie

Geografia ekonomiczna, w porównaniu z wysoko wyspecjalizowanymi dziedzinami medycyny czy informatyki, znajduje się w fazie zbliżonej do stagnacji. Wprawdzie – jak już wcześniej wspomniano – stale rozszerza pole własnych zainteresowań, ale w bardzo ograniczonym zakresie pociąga to za sobą stosowanie innowacyjnych narzędzi badawczych. Z oczywistych względów (społecznych i finansowych) nie może korzystać z możliwości, jakie przynosi nauce eksperyment, a tym samym nie dokonuje spektakularnych odkryć mających widoczne przełożenie na codzienne życie ludności. Jej zadanie jest zresztą zupełnie inne, a mianowicie polega na monitorowaniu stanu gospodarki w czasie i przestrzeni oraz proponowaniu, w razie potrzeby, rozwiązań korygujących rozmieszczenie sił wytwórczych (zasobów pracy i środków produkcji).

Systematyczne, aczkolwiek powolne (okresowo wręcz pełzające) postępy geografii ekonomicznej wyrażają się zatem w coraz lepszym rozpoznaniu cech kapitału ludzkiego i społecznego oraz wymagań lokalizacyjnych stawianych przez poszczególne przedsięwzięcia. Opinię tę w dużej mierze potwierdzają podręczniki autorstwa W. Budnera i pod redakcją K. Kucińskiego mające w przeciwieństwie do prac pod redakcją H. Rogackiego i I. Fierli zdecydowanie bardziej teoretyczny i aplikacyjny charakter. Nie bez znaczenia jest również poruszony w tych publikacjach proces globalizacji, którego kwantyfikowanymi przejawami są między innymi masowe ruchy wędrownicze, obrót licencjami patentowymi czy struktura bilansu płatniczego. Wobec tego niejako wymuszonym kierunkiem rozwoju geografii ekonomicznej powinna być jej dalsza synchronizacja z socjologią, zarządzaniem i urbanistyką z jednoczesnym poszukiwaniem modeli matematyczno-statystycznych lub ekonometrycznych, adekwatnie oddających sytuację gospodarczą (aktualną i prognozowaną).

Na zakończenie wypada jeszcze nadmienić, że nadal brakuje kompendium z zakresu geografii ekonomicznej Polski, które w perspektywie zagranicznych ujęć teoretyczno-metodologicznych ukazywałoby w sposób spójny i zarazem wyczerpujący

ogólne zmiany w strukturze naszej gospodarki, jak i na poziomie przedsiębiorstw o różnej wielkości i specjalizacji. W tak zaprojektowanym opracowaniu zachodziłaby potrzeba dokonania umiejętnej i selektywnej syntezy faktów i zjawisk, jakie zostały opisane w czterech recenzowanych podręcznikach wraz z jednoczesną interpretacją danych na temat struktury oraz lokalizacji podmiotów rynkowych. Tym samym spełniłyby się w większym stopniu oczekiwania wykładowców i studentów ekonomii, dla których wiedza typowo geograficzna jest jedynie środkiem do poznania i zrozumienia procesów społeczno-gospodarczych.

Literatura:

- Budner W., 2011, *Geografia ekonomiczna. Współczesne zjawiska i procesy*, Wydawnictwo UE, Poznań, s. 268 (ISBN 978-83-7417-546-3).
- Fierla I. (red.), 2011, *Polska w Europie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, PWE, Warszawa, s. 362 (ISBN 978-83-208-1915-1).
- Kuciński K. (red.), 2009, *Geografia ekonomiczna*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków, s. 479 (ISBN 978-83-7526-684-9).
- Rogacki H. (red.), 2007, *Geografia społeczno-gospodarcza Polski*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa, s. 400 (ISBN 978-83-01-15242-0).

Mariusz Chudak

Instytut Ekonomii i Zarządzania

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J.A. Komeńskiego

ul. Mickiewicza 5, 64-100 Leszno

e-mail: m.chudak@pwsz.edu.pl